

Verbalizarea ca act performativ. Lumea „la feminin” sau „libertatea trăită pe propria piele” în *Omul de la fereastră* de Alexandru Vlad

Otilia UNGUREANU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România
otiliaungureanu83@yahoo.com

Abstract: After reconfiguring the world according to Adam's vision, I now offer an analysis of Monica's perspective, without which the map of individualities – shaped at the intersection of past and present, communism and democracy, oppression and freedom – would remain incomplete. Female memory does not preserve the nuances of an idyllic childhood, which, when filtered through a mystifying lens as in Adam's case, contradicts the monstrosity of the system. Nor does it establish clear boundaries between communism and post-communism, because the past and present have become inextricably linked through a devastating process of entanglement. What we are discussing here is a present of being that no longer recovers the past as a life lesson or a memory of the future but instead relives the nightmare. It is burdened with frustration and resentment, rejecting the possibility of purification. In this insectarium-like world, various human "specimens" are pinned and analyzed with horror and grim detail. The epic dissolves into description, an accounting of individual obsessions and an examination of different mentalities under the magnifying glass. Human degradation is also viewed here as a progressive mechanism that does not cease with the fall of communism. The redefinition of identity becomes a painful exercise in (re)visualizing trauma, leading to suffering, an awareness of existential emptiness, an intuition of individual and collective "sin," or the acceptance of false happiness as part of the new normal.

Keywords: *Alexandru Vlad, communism, postcommunism, identity, female perspective.*

După reconfigurarea lumii conform viziunii lui Adam¹, propun aici o analiză care verifică perspectiva Monicăi, fără de care harta individualităților, construită la granița dintre *trecut* și *prezent*, *comunism* și *democrație*, *opresiune* și *libertate*, ar fi incompletă. Miza generală a acestui studiu, care e mai amplu, este analizarea modului în care se reconstruiește diferit, în viziunea masculină și cea feminină, atmosfera lumii comuniste și postcomuniste în romanul *Omul de la fereastră*, scris de Alexandru Vlad. Perspectiva polifonică permite ca fiecare dintre cei doi eroi ai romanului, Adam și Monika, să apeleze la alte *ritualuri de descărnare a realității* pe care au trăit-o. Din ce fel de piese se construiește această realitate? Pe ce cade accentul în fiecare dintre cele două

¹ Această lucrare reprezintă a doua parte a studiului *Alexandru Vlad – de la mecanismele tăcerii la strigătul disperat al libertății* (Ungureanu 2024: 147-157).

povești și care sunt punctele de convergență? Romanul lui Alexandru Vlad nu are un fir epic bine determinat, ci se încheagă, mai degrabă, ca multitudine de *istorii personale și stări*. În miezul acestui scenariu caleidoscopic se află imaginea a doi frați, care au sentimente nefirești unul față de celălalt; povestea lor este însă un simplu pretext pentru proiectarea pe scena *istoriei* a diferitelor individualități, marcate de disoluția relațiilor familiale sau sentimentale, ca urmare a tensiunii produse de mecanismele comuniste. Memoria feminină nu păstrează modulațiile unei copilării idilice – care, trecută printr-un *filtru mistificator*, așa cum se întâmplă în cazul lui Adam, să contrazică monstruoșitatea sistemului – și nici nu stabilește granițe clare între comunism și postcomunism, căci *trecutul și prezentul* s-au unit printr-un teribil proces de *înlănțuire*. Vorbim aici despre un prezent al ființei, despre un timp *căzut la pământ*, care nu mai recuperează trecutul ca *lecție de viață și memorie a viitorului*, ci retrăiește coșmarul, se (auto)încarcă de frustrări și resentimente, refuzând posibilitatea purificării. În această *lume-insectar* se fixează diverse „specimene” umane, analizate cu groază și detalii teribile. Epicul se dizolvă în descrierea și contabilizarea obsesiilor individuale, iar degradarea umană este văzută, încă o dată, ca mecanism progresiv, care nu se încheie odată cu ieșirea din comunism. Redefinirea identității devine un exercițiu dureros de (re)vizualizare a traumei, care determină suferința conștientizării vidului existențial, intuirea „păcatului” individual și colectiv sau acceptarea unei fericiri false, ca parte a *normalității*.

1. Lumea la feminin, o lume de dincolo de fereastră

Dacă *ochiul critic* al lui Adam folosește un instrumentar de *investigație a lumii* care mizează pe imaginea obsesivă a *ferestrei* (element central al rememorărilor), pe analize comparative și reconfigurări temporale sau pe construirea portretului *omului nou* și a *lumii noi* în democrație, perspectiva feminină se angajează într-o călătorie a memoriei personale și a *libertății trăite pe propria piele*. Această lume nu este creată pe marginea contradicțiilor sau a sentimentului apăsător al eșecului. Minimalismul și atenția la detalii despletesc aici alte subscrieri identitare, gestionând *frica, disperarea, conștiința prizonieratului și obsesia eliberării, sterilitatea fizică (devenită imagine a unei lumi care nu se mai poate regenera)* sau *curajul de a începe ceea ce s-ar vrea „o viață nouă”, departe de patrie*.

1.1 „Mostre ale libertății” într-un coșmar materializat

Alexandru Vlad este, așa cum sublinia Paul Dugneanu, un „observator atent al stărilor reflexive și al reacțiilor afective difuze, evanescent-dureroase” (Dugneanu 2023: 334). Evenimentele romanului au rolul unui catalizator al proceselor de rememorare afectivă, precum și al analizei detaliate a stărilor psihice și emoționale, supuse unei atente examinări. Monika reprezintă prototipul tânărului activ, implicat în mișcările efervescente ale vieții sociale românești din perioada de după căderea regimului comunist. Încă din copilărie un spirit liber, ea devine în adolescență o rebelă, care știe și cum să-i manipuleze pe ceilalți pentru a obține exact ceea ce-și dorește. Sentimentele

Lumea „la feminin” sau „libertatea trăită pe propria piele” în *Omul de la fereastră* de Alexandru Vlad

nefirești pentru Adam sunt ascunse cu grijă în spatele unei vieți extravagante, marcată de teribilism. Ea face parte din grupul de activiști care iau cu asediu Piața Universității din București, iar această *versiune a istoriei personale* este devoalată după aproximativ patru ani, în timpul întâlnirilor pe care le are cu Adam în străinătate:

Eram la București doar de câteva luni, luni în care capitala fierbea. Apoi vatra s-a stabilit în Piața Universității. Ne aflam cu toții acolo de peste douăzeci de zile, fusesem ridicați la rangul de *golani*, studenți și nestudenți, intelectuali mai tineri și mai vârstnici și unii din eroii stradali ai revoluției din decembrie, membri de frunte ai opoziției care încercau să mai câștige ceva capital politic pe spinarea noastră, cântăreți și actori. Ai observat cum apar întotdeauna actorii în astfel de ocazii? După lăsarea nopții totul atingea apogeul, se aprindeau mii de făclii, se cânta în cor fără să dea nimeni semnalul, și mulțimea fremăta de discursuri. Solidaritatea se putea simți în aer aproape concretă, electrică, iar uneori parcă te ridica de la pământ. (Vlad 2015: 113).

Glisarea de la un narator la altul va reformata constant povestea, iar *vederea de la distanță* este înlocuită cu *vederea de aproape și dinăuntru*. Stratificările temporale mixează aici timpul acțiunii cu *timpul spunerii poveștii și timpul repovestirii*, când „frâiele narării” sunt preluate din nou de Adam. Ceea ce istoria consemnează ca „Fenomenul Piața Universității” apare ca o buclă a perioadei postdecembriste, un moment de dedicare totală a tinerilor, când fiecare individ participă trup și suflet la protestele care vor dura câteva luni. O atmosferă de *început de lume* învăluie fiecare colțișor al Pieții, oamenii poartă pancarte, cântă în cor sau țin discursuri înflăcărâte împotriva noului sistem și a *noilor stăpâni*. Considerate acțiuni ale unor „golani”, care caută să destabilizeze țara, manifestările vor fi reprimare de forțele de ordine prin intermediul Mineriadelor. Memoria selectează evenimentele teribile desfășurate în acest loc *sfințit de idealismul tinerilor*, care ar fi trebuit să devină punctul de plecare al înnoirii unei întregi lumi. Acțiunea de „curățare a Pieții” permite minerilor să acționeze după bunul plac, instaurând teroarea dirijată împotriva tuturor – partizani sau simpli trecători care au alura de *intelectuali* sau *liberali*:

În centru se întâmplau lucruri cu adevărat de coșmar. Am văzut oameni bătuți pentru o vorbă sau doar pentru o privire. Unde apuca unul să dea se adunau, cu instinct de solidaritate, doi-trei ca să dea în același om, parcă pentru a confirma decizia luată de mai impulsivul ortac. Am văzut tineri stâlciți sub băte doar pentru că purtau barbă, sau ochelari sau erau în jeanși ori tocmai veneau cu un vraf de cărți sub braț. Și le ziceau *liberali*. (Vlad 2015: 117).

Bătută cu sălbăticie de minerii care căutau înregistrările din Piața Universității, Monika ajunge la spital în stare gravă, își revine cu greu și află că, din cauza leziunilor interne, nu va mai putea face niciodată copii. Sterilitatea devine metafora unei lumi care nu se mai poate regenera, iar discursul feminin crește, din acest punct, în jurul emoțiilor negative: ura și revolta. Frica se înrădăcinează profund, dar nu ca semn al slăbiciunii, ci dimpotrivă, ca *instrument al reacțiunii* și factor decizional, care va conduce în cele din urmă la părăsirea țării pentru totdeauna. Trebuie făcută aici încă o observație. Așezată față în față cu lumea care privește înghețată spectacolul grotesc, imaginea

Monikăi, până aici un personaj masculinizat prin atitudini, decizii și acțiuni, suferă o transformare majoră în sensul *refeminizării*. Sentimentele și emoțiile sunt lăsate la vedere, căci există o conștientizare la rece a vulnerabilității feminine. Actele de bravură, mușamalizarea trăirilor sau a fricii nu mai au niciun rost, deși au marcat aproape întreaga viață a personajului. Întoarcerea spre esența autentică a propriei persoane impune gestionarea emoțiilor, a senzațiilor de tot felul, care se vor sădi adânc în memoria personală. Momentul este revăzut de Monika în imagini alb-negru, iar tipologiile individuale contabilizate se împart automat în *victime ale sistemului și protagoniști ai opresiunii*, surprinși în plină acțiune sau doar *spectatori*.

Liniștea care se așterne peste oraș e ca o umbră thanatică atașată acestora din urmă, ascunzând, crede personajul, neputința, vina și rușinea că au privit liniștiți sau au încurajat comportamentul agresiv și ura împotriva tinerei generații. Realitatea, așa cum avea să înțeleagă Monika destul de curând, este de fapt alta. „Tăcerea tâmpă”, conspirativă, „râsetele stridente” (Vlad 2015: 124) sau *absența omului din el însuși* definesc gloata de oameni care par să se împotrivească schimbării. În acest personaj anonim, marcat de subscrierile tăcerii, Alexandru Vlad codifică părți ale ecuației comuniste, care mizează pe *limbaj osificat, impostură, cultură a denunțului, tiranie, supraveghere a vieții private, uniformizare*. Fiecare dintre aceste „instrumente de modelare” își lasă amprenta mai mult sau mai puțin în conștiința individului, anchilozându-i sau, dimpotrivă, suresictându-i reacțiile. Prelungirea revoluției din decembrie 1989 nu funcționează ca mecanism social cuprinzător, capabil să mobilizeze întreaga societate, iar divizarea acesteia facilitează supraviețuirea mascată a mentalității și a structurilor comuniste. Pasiunea sau nervozitatea, așezate alături de pasivitate, ca piese din același tablou individual și social, nu sunt lipsite de înțelesuri, consideră Sara Ahmed, căci aici se ascunde structura emoțională a *omului ca specie*, în care s-au decantat, de-a lungul unor perioade întunecate ale istoriei, *emoții* care nu pot fi reprimate, văzute ca reziduri primitive, animalice (Ahmed 2014: 3). *O parte întunecată a lumii* caută cu orice preț să-și păstreze forma și regulile ideologice, chiar dacă sistemul se dizolvase deja, căci acestea reprezintă singurul confort cunoscut. Se scrie astfel o altă poveste a vieții sub regim comunist, o istorie separată, a *biografiilor sucite*, construite pe marginea *strategiilor de supraviețuire a individului* (Simuț 2015: 50), care, ca urmare a adaptării, nu mai vrea să fie „salvat”:

Mai coșmaresc decât coșmarul era intervalul de imediat după acesta. De ce ne-am îndoit de faptul că oamenii aceștia nu sunt în stare să uite și nici să-și scoată din reflexe comunismul care a durat patruzeci și cinci de ani, ani în care au fost fericiți pentru că au fost o vreme tineri și viguroși și făceau amor după barăcile șantierelor de tineret, au avut plăcerea integrării și au băut pe gratis după ședințele fictive prin care mai consfințiseră o comunizare, primiseră (gratuit, nu uita, *gratuit!*) un apartament din beton pe care au avut satisfacția să-l ia pe rând, de ce să nu uite la o adică mizeriile la care îi obligase comunismul, sau cele pe care ei înșiși le săvârșiseră, de ce să nu uite asta când puteau uita violențele la care participaseră, își dăduseră acordul și le încurajaseră doar cu trei zile în urmă? Se străduiau să uite cu sufletul mort și cu fața groasă. (Vlad 2015: 123-124).

Ce mai înseamnă *libertate* într-o lume în care acest concept a fost golit de sens? Ce se află dincolo de zidurile ideologiei? Frica de necunoscut poate impune o adevărată rețea de trăiri și atitudini contradictorii: *acțiune, pasivitate, reacțiune sau retragere*. Aparenta funcționalitate a sistemului hrănește mecanismul de „negociere” cu trecutul, oricât de nociv ar fi acesta, căci nimeni nu poate oferi asigurări că *lumea care caută să se nască* este mai bună decât cealaltă. Eliberarea totală, pentru care militează tinerii vizionari, activează scepticismul; *vocile lumii vechi*, imprimare în conștiința indivizilor, deformează mentalități, mediind trecerea de la violența politică la violența verbală și fizică.

Dar agresiunea, indiferent de forma pe care o ia, nu e niciodată lipsită de un sens ascuns. Cu siguranță e prinsă în această imagine și eterna luptă dintre generații – *tinerii*, dezinvolți, nemulțumiți, aroganți, ancorați în propriul viitor, gata să parieze totul pentru a-și atinge visele și *oamenii maturi*, înțelepți, așezați, diplomați, cu aversiune la risc, mulțumiți de ceea ce au, incapabili să vadă dincolo de realitatea pe care o cunosc. Sau, se poate vorbi chiar despre o *simbioză* monstruoasă care se creează între un sistem construit pe falsitate și viziune utopică – ideologia comunistă avea la bază „înfăptuirea Paradisului terestru” (Tismăneanu 2024: 24) – și individul a cărui memorie a fost intensiv politizată. Privit din acest unghi, omul pare rămășița unui experiment social agresiv, care și-a atins scopul în distrugerea voinței individuale, o „ramă” golită de esențe, a poveștii comunismului. Totuși, dacă schimbăm unghiul din care privim, dincolo de aparenta *fetișizare ideologică*, avem alte versiuni ale acestor atitudini și mentalități anonime, căci vorbim aici despre *memorie* și, totodată, *traumă colectivă*. Dacă *trauma individuală* presupune experimentarea abuzului și a reacțiilor naturale ca frica, panica, șocul, *trauma colectivă* se definește ca *autoconștientizare graduală a dispariției unei lumi*, urmată de *frângerea* legăturii dintre oameni și *împărțirea* comunității, în care nu mai există *noi*, ci *eu și tu* (Erikson 1995: 187). Negarea prezentului capătă astfel alte sensuri, mult mai profunde, căci ascunde suferința pierderii sentimentului existenței comune a indivizilor în aceeași construcție socială, sentiment imprimat încă din timpul existenței sub comunism, când se dizolvă treptat relațiile sociale, stimulându-se astfel dependența de partid. Alăturat, lipsa afectivității, a „simțirii cu ceilalți” și lipsa inițiativei pot fi înțelese ca *simptome* ale *traumei colective*, ca manifestări ale omului strivit de *tăvălugul istoriei*.

1.2. *Golgota estului*

Tema vernisajului pe care îl organizează în străinătate Reiner împreună cu alți doi artiști (un sârb și un croat) este încărcată de sensuri ontologice, psihice și existențiale, devenind paradigmă a individului care a trăit sub comunism (Moșoiu & Vlad 2019: 77)². Titlul expoziției, *Golgota estului*, este legat de *existența carcerală* și de sentimentul mutilării individualității umane, conjugând grotescul cu macabrul. Acest *haos organizat*, cu tentă de „abator

² Această idee are la bază unul dintre principiile scrierilor lui Alexandru Vlad. În interviul acordat lui Daniel Moșoiu, el afirmă: „există un loc îngust prin care o întâmplare obișnuită poate să fie paradigma vieții, paradigma comunismului, paradigma, știu eu, tragediei, crimei”.

uman”, nu e altceva decât o imagine în *oglinnda apei*, care nu fixează o identitate concretă, ci o conștiință dezumanizată, privită de la distanță, care a suferit transformări nevăzute:

Aceste măști erau goale ca niște coji, cu ochii ca niște cadavre, mai degrabă niște rupturi, ulceratii. Apoi a văzut că pe lângă măști mai erau niște coloane și niște forme umane aruncate ca niște vestimente goale de oase peste niște panouri simple din lemn negru, panouri ca acelea pe care le poți vedea în fața oricărui local și pe care prețurile și meniul se scriau dimineața cu cretă. [...] Aceste forme umane păreau a fi pielea solidificată după un bizar proces de uscarea, de argăsire, care transformase epiderma în porțelan: victime ale unei tentative de-a trece peste niște obstacole, de-a evada. Iar pasta de porțelan părea să se fi solidificat după ce fusese molestată. Omul devenit cârpă, sau devenit mască. Un carnagiu. (Vlad 2015: 137).

Prezentul acestei lumi, smulse din ghearele comunismului, nu e altceva decât perpetuare a sentimentului pierderii permanente a identității, de aceea revelația salvării lipsește cu desăvârșire. Ceea ce rămâne este învelișul exterior, care „seamănă a om”, iar dincolo de acesta nu se află nimic. *Absența* devine caracteristica individului „atins” de ideologie, fixat pe un *pat procustian*, golit de personalitate și de conștiința propriului sens în lume:

În ce privește busturile, mai puține, acestea aveau capetele mari, umerii care sfârșeau brusc țineau astfel loc și de brațe, într-un fel de crucificare boantă, iar cu orbitele acelea zimțate, ca o carență de material prin care spațiul comunica în voie, păreau a nu fi reprezentări umane, ci zdreanța care se voia om, să redevină om, ceva încerca să-ți spună că fusese cândva om, că nu mai are cum să fie om oricât s-ar fi străduit. (Vlad 2015: 137).

Dar, într-o lume occidentală, departe de locurile natale (care încă mai poartă într-un fel sau altul pecetea mentalității comuniste), care e statutul *libertății*? Rememorarea, confesiunea sau, așa cum spunea într-un interviu Ion Bogdan Lefter, *rememorarea-rememorării* sunt exerciții de descifrare a lumii și a sensurilor cele mai profunde ale existenței umane (Lefter 2015: 9). Conștiința vinei se ascunde adânc în mintea Monikăi, generând consecințe pe măsură. Părăsirea țării, incapacitatea de a procrea, relațiile ocazionale cu bărbați sau sentimentele pentru Adam sunt trecute pe lista *păcatului care trebuie plătit* mai devreme sau mai târziu. Vina este cea care produce mutații, transformând eroismul și curajul Monikăi în tăcere și indecizie, de aceea acceptă resemnată promiscuitatea, umilirile sau experimentele sexuale ale lui Reiner:

– Credeam că trebuie să plătesc. Să plătesc pentru fuga din țară, pentru relația mea de atâția ani cu Reiner, pentru faptul că nu mai puteam avea copii – nu? Din punctul acesta de vedere eram asigurată – și mai ales pentru ceea ce simțeam pentru tine, pentru tot ce aveam de ascuns. Lucrurile astea se plătesc, am știut asta întotdeauna în sufletul meu. (Vlad 2015: 157).

Singurătatea, disperarea și sentimentul că *de trecut nu te poți ascunde*, chiar dacă *te-ai autoexila la capătul lumii*, completează tabloul clinic al vinei și al păcatului. Căsătoria cu doctorul Wolf nu este altceva decât o fațadă

convenabilă, un mod de a impune artificial imaginea unui destin „împlinit”, care a depășit *răul istoriei* (reprezentat de traumele regimului) și *răul personal* (reprezentat de tentația incestului). Cele două întrebări ale Monikăi – „Oare să fi fost noi o familie blestemată? [...] Oare să fim noi românii un popor blestemat?” (Vlad 2015: 188) – transferă vina individuală în vină colectivă. Trauma, așa cum observa Cathy Caruth, „nu este pur și simplu o experiență individuală, ci este întotdeauna trăită în relație cu un altul” (Caruth 1996: 9, tr.n.). Eșecul, sentimentul neîmplinirii sau senzația depersonalizării și fatalitatea devin axe centrale ale existenței, atât individual, cât și național. Adam reia această idee în anexe, îngroșând liniile culpabilității generale, căci „victimele nu sunt aproape niciodată pure”, deoarece asupritorii asta fac prima dată, „maculează”, iar „răul dăinuiește nu doar câtă vreme trăiesc călăii, ci și câtă vreme trăiesc victimele” (Vlad, 2015: 241), ideea fiind întâlnită și în alte romane despre viața în comunism (I. D. Sîrbu 1996: 123)³.

În acest punct, disocierile de tipul *bun/ rău* se dizolvă de la sine. Intuitiv, Monika înțelege că oamenii nu se pot schimba într-o singură zi, iar paradoxalul „continuum” al comunismului este cât se poate de real. Lupta împotriva *uitării* funcționează aici și ca punte de acces spre un proces amplu de înțelegere a imposibilității înfrângerii unui sistem perfid, care s-a instalat chiar în interiorul individului. De fapt, acest sentiment îl trăiesc ambele personaje; în timpul discuțiilor cu Monika, Adam conștientizează lucid, deloc întâmplător: „fără să-mi dau aproape seama, folosisem prezentul când descriesem acea lume căreia i-am aparținut” (Vlad 2015: 196). Apoi, mai mult decât un instrument de auto-conștientizare, memoria este și un *scut* împotriva capcanei autoficționalizării propriului trecut și a dislocării implicite a sinelui, căci, spune același personaj, „dacă ne jenăm de propriul trecut, inventăm un altul” (Vlad 2015: 256). Privită printr-o lupă psihologizantă, această „memorie a traumei” oferă posibilitatea exteriorizării răului și a preluării controlului asupra propriei vieți, a propriilor emoții (Prager: 1998: 134). Verbalizarea, văzută ca *act performativ*, devine o abilitate socială în formă narativă, iar memoria personală, piesă de rezistență pe scena *Marii Istoriei*, se reconfigurează în funcție de convenții, mecanisme și dimensiuni socio-culturale (Gergen 1994: 164).

Profilul omului care tranzitează diferite perioade ale istoriei este prins astfel într-o ramă multidimensională, nuanțată de trăiri difuze, spaima și terori, exasperare și neputință, odată cu trecerea de la ordinea impusă la haosul libertății. Căutarea obsesivă a sinelui autentic devine o constantă nu doar a personajelor, ci a întregii lumi. Prin *Omul de la fereastră*, literatura recuperează imaginea individului care, într-o lume eliberată din mrejele comunismului, are curajul de a refuza noile tipuri de uniformizare, privind cu luciditate contururile întunecate ale viitorului. Tensiunile interioare și experiența coliziunii dintre *om* și *sistem*, *mentalitate*, *lume* (directă sau indirectă, mediată de simboluri) creează variante atipice ale *supraviețuitorului*, în înfruntarea cu o istorie contorsionată. În final, întrebarea pe care și-o pune

³ În *Adio, Europa!*, de I. D. Sîrbu, apare în mod repetat această idee a lipsei inocenței, a vinei colective: „Nimeni nu e nevinovat: toți suntem vinovați pentru totul!”.

Adam frânge orice perspectivă optimistă: „cum se poate trăi viața, câtă o fi rămas, după ce a fost cu totul dezvrăjită?” (Vlad 2015: 256).

BIBLIOGRAFIE

- Ahmed 2014: Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, second edition, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Caruth 1996: Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Dugneanu 2023: Paul Dugneanu, *Alexandru Vlad: «Drumul spre Polul Sud»*, în Alexandru Vlad, *Drumul spre Polul Sud*, Bistrița, Editura Charmides.
- Erikson 1995: Kai Erikson, „Notes on Trauma and Memory”, în *Trauma. Explorations in Memory*, editat de Cathy Caruth, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- Gergen 1994: Kenneth J. Gergen, „Mind, Text, and Society: Self-Memory in Social Context”, în *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*, ed. Ulric Neisser and Robyn Fivush, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lefter 2015: Ion Bogdan Lefter, „Interviu realizat de Daniel Moșoiu”, în „Vatra”, nr. 3-4, disponibil online: <https://revistavatra.org/2015/04/27/in-memori-am-alexandru-vlad/>, accesat la 10.07.2023.
- Moșoiu & Vlad 2019: Daniel Moșoiu & Alexandru Vlad, *Acordul fin: Convorbiri cu Alexandru Vlad*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană.
- Prager 1998: Jeffrey Prager, *Presenting the Past. Psychoanalysis and the Sociology of Misremembering*, Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press.
- Sîrbu 2006: Ion D. Sîrbu, *Adio, Europa!*. ed a III-a, Prefață de Daniel Cristea-Enache, București, Editura Corint.
- Simuț 2015: Andrei I. Simuț, *Romanul românesc postcomunist între trauma totalitară și criza prezentului. Tipologii, periodizări, contextualizări*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Tismăneanu 2024: Vladimir Tismăneanu, *Aventura ideilor. Cum ne putem elibera din mrejele ideologiilor totalitare*, selecția textelor și prefață de Monica Got, București, Editura Humanitas.
- Ungureanu 2024: Otilia Ungureanu, „Alexandru Vlad – de la mecanismele tăcerii la strigătul disperat al libertății”, în „Meridian Critic”, *Annals of Ștefan cel Mare University of Suceava, Philology Series*, no. 1, volume 44, Ștefan cel Mare University of Suceava Press, pp. 147-157.
- Vlad 2015: Alexandru Vlad, *Omul de la fereastră*, Bistrița, Editura Charmides.